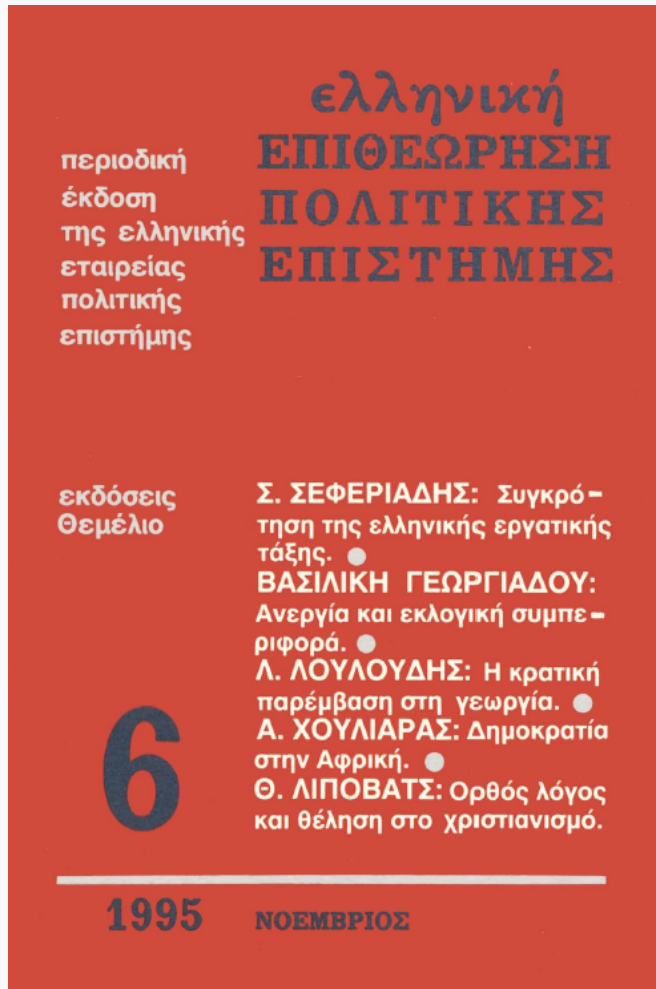

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 6, Αρ. 2 (1995)

Δημοκρατικοί θεσμοί και οικονομική παρακμή στην υποσαχαρική Αφρική

Αστέρης Κ. Χουλιάρης

doi: [10.12681/hpsa.15284](https://doi.org/10.12681/hpsa.15284)

Copyright © 2017, Αστέρης Κ. Χουλιάρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χουλιάρης Α. Κ. (2017). Δημοκρατικοί θεσμοί και οικονομική παρακμή στην υποσαχαρική Αφρική. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 6(2), 147–166. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15284>

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΑΡΑΚΜΗ ΣΤΗΝ ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΚΗ ΑΦΡΙΚΗ

Οι ευρωπαϊκές αποικιοκρατικές δυνάμεις που αποσύρονταν από την Αφρική τη δεκαετία του '60, άφηναν πίσω τους δημοκρατικά πολιτικά συστήματα βασισμένα στα γαλλικά ή βρετανικά πρότυπα. Πολύ σύντομα, όμως, οι νέοι ηγέτες των ανεξάρτητων πια κρατών της Αφρικής επέλεξαν διάφορα αυταρχικά μοντέλα, όπου σπάνια κυβερνήσεις εναλλάσσονταν στην εξουσία (με εξαίρεση τα στρατιωτικά πραξικοπήματα). Οι περιπτώσεις του Μαυρικίου, της Μποτσουάνα και της Γκάμπια που διατήρησαν τους δημοκρατικούς τους θεσμούς, καθώς και της Νιγηρίας, της Γκάνα και της Μπουρκίνα Φάσο που, ανάμεσα σε στρατιωτικές δικτατορίες, είχαν διαλείμματα διακυβέρνησης από εκλεγμένους ηγέτες, επιβεβαιώνουν παρά διαψεύδουν τον κανόνα. Τα αυταρχικά καθεστώτα της υποσαχαρικής Αφρικής κυμαίνονταν από τυραννικά (όπως του Ίντι Αμίν στην Ουγκάντα, του Μποκάσα στην Κεντροαφρικανική Δημοκρατία και του Νγκουέμα στην Ισημερινή Γουινέα) μέχρι μονοκομματικά αφρο-σοσιαλιστικού τύπου (όπως του Κάουντα στη Ζάμπια και του Νυερέρε στην Τανζανία) ή μαρξιστικά-λενινιστικά (όπως του Μεγκίστου στην Αιθιοπία και του Μασέλ στη Μοζαμβίκη).

Την τελευταία, όμως, πενταετία οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες. Σε περισσότερες από 30 χώρες (επί συνόλου 47) της υποσαχαρικής Αφρικής απελευθερώθηκαν πολιτικοί κρατούμενοι, εμφανίστηκαν μη κρατικά μέσα μαζικής ενημέρωσης, νομιμοποιήθηκαν αντιπολιτεύσεις, πραγματοποιήθηκαν εκλογές και, σε μερικές περιπτώσεις, επί τριακονταετία αυταρχικές ηγεσίες αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν από την εξουσία.

Μέσα σε τέσσερα χρόνια (1991-1994) δεκατέσσερις (14) αφρικανοί ηγέτες αντικαταστάθηκαν μετά από εκλογές, ενώ στα τέλη του

* Ο Αστέρης Χουλιάρης είναι διδάκτωρ Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Hull (Αγγλία).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Αλλαγές κυβέρνησης μετά από εκλογές, 1991-1994

Χώρα	Ημερομηνία αλλαγής	Ο πρώην ηγέτης βρισκόταν στην εξουσία από το:
Ζάμπια	Οκτώβριος 1991	1964
Κέμπ Βερντ	Φεβρουάριος 1991	1975
Κεντροαφρικανική Δ.	Οκτώβριος 1993	1981
Κονγκό	Αύγουστος 1992	1979
Λεσότο	Μάρτιος 1993	1991
Μαδαγασκάρη	Φεβρουάριος 1993	1975
Μάλι	Μάρτιος 1992	1991
Μαλάουι	Μάιος 1994	1964
Μπενίν	Μάρτιος 1991	1975
Μπουρουντί	Ιούνιος 1993	1987
Νίγηρας	Μάρτιος 1993	1987
Ν. Αφρική	Απρίλιος 1994	1989
Σάο Τομέ	Μάρτιος 1991	1975

προηγούμενου έτους τριανταένα (31) από τα κράτη της Αφρικής είχαν υιοθετήσει πολυκομματικά συστήματα (σε σχέση με 10 πριν από το 1989). Πρόκειται για τις ευρύτερες ανακατατάξεις στην πολιτική ζωή της ηπείρου από την εποχή της ίδρυσης του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας (1963).

Το κείμενο που ακολουθεί αφενός επιχειρεί να διερευνήσει τα αίτια του πρόσφατου κύματος φιλελευθεροποίησης στην υποσαχарική Αφρική και αφετέρου επιδιώκει να εξετάσει τις προοπτικές εκδημοκρατισμού των χωρών της ηπείρου.

Μια διάκριση, στο σημείο αυτό, ανάμεσα στις έννοιες «φιλελευθεροποίηση» και «εκδημοκρατισμός» θεωρούμε ότι είναι απαραίτητη. Η έννοια του εκδημοκρατισμού αναφέρεται στην εισαγωγή πραγματικού πολιτικού ανταγωνισμού με ελεύθερες και δίκαιες εκλογές, ενώ αυτή της φιλελευθεροποίησης αφορά στην άρση απαγορεύσεων πολιτικών ελευθεριών, όπως για παράδειγμα, της ελευθερίας της έκφρασης.¹ Η φιλελευθεροποίηση δεν οδηγεί κατ' ανάγκη σε εκδημοκρατισμό. Στο παρελθόν, μάλιστα, σε πολλά κράτη της Αφρικής, την κατάργηση αυταρχικών καθεστώτων ακολούθη-

1. Elly Rijnierse, «Democratisation in sub-Saharan Africa?, Literature overview», *Third World Quarterly*, τόμ. 14 (3), 1993, σ. 652.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Άλλες χώρες που εισήγαγαν πολυκομματικά συστήματα

Ακτή Ελεφαντοστού	(1990)
Γκαμπόν	(1990)
Γάνα	(1992)
Γουινέα	(1993)
Ισημερινή Γουινέα	(1993)
Καμερούν	(1992)
Κένυα	(1992)*
Μαυριτανία	(1992)*
Μοζαμβίκη	(1993)
Μπουρκίνα Φάσο	(1991)*
Σεϋχέλλες	(1993)
Τζιμπουτί	(1992)*
Τόγκο	(1993)

* Τα κύρια κόμματα της αντιπολίτευσης δεν πήραν μέρος στις εκλογές.

σαν αναρχία (π.χ., στη Σομαλία το 1991) ή στρατιωτική επέμβαση (π.χ. στη Νιγηρία το 1979 και στο Σουδάν το 1986).²

1. ΑΙΤΙΑ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗΣ

α. Οικονομική παρακμή

Το τέλος της αποικιοκρατίας δεν οδήγησε και στην επιτάχυνση των ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης. Οι μεγάλες προσδοκίες των κινημάτων της ανεξαρτησίας έσβησαν σύντομα. Εξαρτημένες από ευάλωτες δομές (πάνω από 70% της αξίας των εξαγωγών των περισσότερων χωρών της Αφρικής βασίζεται σε ένα ή δύο εμπορεύματα), οι οικονομίες της ηπείρου επηρεάστηκαν σημαντικά από τις διακυμάνσεις της διεθνούς αγοράς.³ Οι υψηλές τιμές των πρώτων υλών και ορισμένων προϊόντων (όπως ο καφές και το κακάο) έγκρυψαν τη δεκαετία του '70 τις διαρθρωτικές αδυναμίες των οικονομιών της υποσαχαρικής Αφρικής. Αλλά όταν οι τιμές έπεσαν, οι

2. Michael Bratton - Nicolas van de Walle, «Popular Protest and Political Reform in Africa», *Comparative Politics*, τόμ. 24 (4), Ιούλιος 1992, σ. 421.

3. «Remembering Africa», *The Economist*, 31 Αυγούστου 1991, σ. 43.

κυβερνήσεις συνέχισαν να δαπανούν και να δανείζονται όπως στο παρελθόν.⁴ Η αδυναμία των ηγετών να ελέγξουν τον πληθυσμό που αυξανόταν με ρυθμούς που ξεπερνούσαν το 3% ετησίως επιδείνωσε την κατάσταση.⁵

Τα αποτελέσματα δεν άργησαν να φανούν. Στη δεκαετία του '80, το πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ της υποσαχαρικής Αφρικής μειωνόταν με ρυθμούς που ξεπερνούσαν το 2% ετησίως.⁶ Παρά δε τη σημαντική αύξηση της ξένης βοήθειας, το εξωτερικό χρέος των χωρών της ηπείρου υπερδιπλασιάστηκε μέσα σε 10 χρόνια, αγγίζοντας το 1990 τα 180 δισεκατομμύρια δολάρια⁷ (21% του συνόλου των αφρικανικών εξαγωγών πηγαίνει σήμερα στην εξυπηρέτηση του⁸). Ο κοινωνικός αντίκτυπος της οικονομικής παρακμής δεν άργησε να φανεί: ενώ το 1985 το 1/4 των παιδιών σε προσχολική ηλικία έπασχε από αβιταμίνωση, το 1989, σε έναν πληθυσμό πολύ μεγαλύτερο, έπασχαν τα αντίστοιχα 2/5.⁹

Ξένοι επενδυτές που θα μπορούσαν να ενδιαφερθούν για το φθινό εργατικό δυναμικό της Αφρικής αποτράπηκαν από την ασταθή πολιτική κατάσταση. Εμφύλιες συρράξεις και φυσικές καταστροφές στα τελευταία χρόνια άφησαν πίσω τους 10 εκατομμύρια νεκρούς και άλλους τόσους πρόσφυγες.¹⁰ Η Αγκόλα, η Λιβε-

4. «Africa: A flicker of light», *The Economist*, 5 Μαρτίου 1994, σ. 23. Για αναλύσεις των οικονομικών της υποσαχαρικής Αφρικής ανά χώρα βλ. *The World Bank, Trends in Developing Economies, 1992*, The World Bank, Washington D.C. 1992.

5. Για εκτιμήσεις του μελλοντικού πληθυσμού της ηπείρου βλ. Eduard Bos κ.ά., *World Population Projections, 1992-93*, The World Bank, The John Hopkins University Press, Λονδίνο 1993.

6. -2,2% για την υποσαχαρική Αφρική. Όλες οι άλλες αναπτυσσόμενες περιοχές του κόσμου είχαν θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης, με εξαίρεση τη Λατινική Αμερική (-0,6%). (The World Bank, *World Development Report, 1990*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1990, σ. 11). Για μια λεπτομερή ανάλυση του εθνικού εισοδήματος των χωρών της ηπείρου βλ. Stephen McCarthy, *Africa: The Challenge of Transformation*, Tauris, Λονδίνο 1994, Chapter 2.

7. «Do More for Africa», *International Herald Tribune*, 4 Ιουνίου 1994.

8. Για μια λεπτομερή παρουσίαση στοιχείων βλ. *World Debt Tables, 1993-94, External Finance for Developing Countries*, The World Bank, Washington 1993.

9. «Remembering Africa», ό.π. Για μια λεπτομερή παρουσίαση των κοινωνικών δεικτών των χωρών της υποσαχαρικής Αφρικής βλ. *Social Indicators of Development, 1994*, The World Bank, The John Hopkins University Press, Λονδίνο 1994.

10. Michael Holman, «The sounds of a continent cracking», *Financial Times*, 23/24 Ιουλίου 1994.

ρία, η Σιέρα Λεόνε και η Σομαλία βρίσκονται σήμερα σε χαώδη κατάσταση. Η μεγαλύτερη σε έκταση χώρα της Αφρικής, το Σουδάν, έχει καταστραφεί από τον εμφύλιο πόλεμο, ενώ το Ζαΐρ μόνο στο χάρτη εμφανίζεται ως ενιαία οντότητα. Η κακή διαχείριση έδρασε καταλυτικά ενισχύοντας την παρακμή. Μεγάλες χώρες της ηπείρου όπως η Νιγηρία και η Κένυα αντιμετωπίζουν σήμερα σοβαρότατα οικονομικά προβλήματα. Η διαφθορά των τοπικών ελίτ και η αδυναμία εφαρμογής των νόμων έκαναν τις αφρικανικές χώρες ελάχιστα ελκυστικές στους ξένους επενδυτές.¹¹ Λιγότερο από 1% της παγκόσμιας επένδυσης αφορά σήμερα την Αφρική.¹²

Στα τέλη της δεκαετίας του '80 τα περισσότερα κράτη της ηπείρου είχαν καταφύγει για βοήθεια στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ή/και στην Παγκόσμια Τράπεζα.¹³ Η εφαρμογή των σταθεροποιητικών προγραμμάτων των δύο αυτών διεθνών οργανισμών¹⁴ οδήγησε στη μείωση των δημόσιων δαπανών αυξάνοντας τη λαϊκή δυσανεμία.¹⁵

«Η Αφρική δεν είναι διαφορετική από τη Δύση όπου οι κυβερνήσεις κερδίζουν ή χάνουν ανάλογα με το ύψος των επιτοκίων και των φόρων, την ανεργία και τον πληθωρισμό» γράφει ένας αναλυτής.¹⁶ Όπως λοιπόν και οι Δυτικοί, σε πολλές περιπτώσεις, οι Αφρικανοί κινητοποιούνται περισσότερο λόγω της οικονομικής στέρησης και λιγότερο λόγω της έλλειψης πολιτικών επιλογών. Έτσι, οικονομικά ήταν τα βασικά κίνητρα που οδήγησαν τις μεσαίες τάξεις (επαγγελματίες, φοιτητές, διανοούμενους και πολιτικούς), θρησκευτικές ομάδες (χριστιανούς και μουσουλμάνους) καθώς και εργάτες και συνδικαλιστές στην ένωση των δυνάμεών τους με στόχο την ανατροπή των καταπιεστικών καθεστώτων. Στο ένα κράτος μετά το άλλο, εκατοντάδες χιλιάδες διαδηλωτές, σε αριθμούς χωρίς προηγούμενο από την εποχή του κινήματος της ανεξαρτησίας,

11. «Africa: A flicker of light», *ό.π.*, σ. 28.

12. *Financial Times*, 21 Ιουλίου 1994.

13. Carol Lancaster, «Democratisation in Sub-Saharan Africa», *Survival*, τόμ. 35 (3), Φθινόπωρο 1993, σ. 39.

14. Reginald Herbold Green - Mike Faber, «The Structural Adjustment of Structural Adjustment: Sub-saharan Africa 1980-1993», *IDS Bulletin*, τόμ. 25 (3), 1994, σ. 1-8.

15. J. Herbst, «The Structural Adjustment of Politics in Africa», *World Development*, τόμ. 18 (7), σ. 949-958.

16. Tony Hawkins, «Black Africa: From aid dependence to self-sustaining growth», *The World Today*, τόμ. 46 (11), Νοέμβριος 1990, σ. 206.

διεκδίκησαν ενεργά την εισαγωγή δημοκρατικών θεσμών. Σε πολλές περιπτώσεις τα δημοκρατικά κινήματα μετεξελίχθηκαν σε πολιτικά κόμματα, όπως για παράδειγμα το Κίνημα για Πολυκομματική Δημοκρατία στη Ζάμπια, το Φόρουμ για την Αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην Κένυα και η Συμμαχία για τη Δημοκρατία στο Μάλι.¹⁷

Ένας άλλος παράγοντας, στενά συνδεδεμένος με την οικονομική κρίση, είναι η μεγάλη αύξηση των μη-κυβερνητικών οργανώσεων καθώς και των λαϊκών οργανώσεων.¹⁸ Το κράτος στην υποσαχαρική Αφρική, ανίκανο ή απρόθυμο να αναλάβει τις ευθύνες της πρόνοιας, αποδέχθηκε ή ακόμη και ενίσχυσε σε πολλές περιπτώσεις τις εθελοντικές οργανώσεις, οι οποίες με τη σειρά τους ανέπτυξαν μια οργανωτική ανεξαρτησία και μια σχέση με την εξουσία που τις επέτρεψε να εντείνουν το κύμα αμφισβήτησης των μονοκομματικών καθεστώτων.¹⁹ Στην Τανζανία, τοπικές πρωτοβουλίες ανέλαβαν να καλύψουν το κενό της επιδεινούμενης ανεπάρκειας των κρατικών υπηρεσιών, ενώ στην Κένυα και την Ακτή του Ελεφαντοστού νέες ομάδες συμφερόντων δημιουργήθηκαν, αντιπροσωπεύοντας διάφορες ομάδες της άτυπης (informal) οικονομίας.²⁰

Τέλος, ένα άλλο ιδιαίτερα σημαντικό αίτιο φιλελευθεροποίησης, επίσης στενά συνδεδεμένο με την οικονομική παρακμή της ηπείρου, είναι η μεγάλη αύξηση των εγγράμματων ανέργων. Κάθε χρόνο, για παράδειγμα, στην Κένυα 400.000 απόφοιτοι σχολείου ανταγωνίζονται για 20.000 θέσεις εργασίας.²¹ Η μαζική εκπαίδευση, που τα αυταρχικά καθεστώτα της Αφρικής είχαν καταφέρει να επιτύχουν, συνέβαλε αποφασιστικά στην εντεινόμενη αμφισβήτηση της ύπαρξής τους. Η αδυναμία των κυβερνήσεων να εξασφαλίσουν εργασία στους αποφοίτους μετέτρεψε τα σχολεία και τα πανεπιστήμια σε κέντρα διαλόγου, κριτικής και εξέγερσης. Στη Ζιμπάμπουε και στην Τανζανία, για παράδειγμα, φοιτητικές διαδηλώ-

17. John A. Wiseman, «Democracy and the new political pluralism in Africa: Causes, consequences and significance», *Third World Quarterly*, τόμ. 14 (3), 1993, σ. 443.

18. Robert Fatton, Jr., «Democracy and Civil Society in Africa», *Mediterranean Quarterly*, τόμ. 2 (4), Φθινόπωρο 1991, σ. 83-95.

19. Στο ίδιο, σ. 84-88· Naomi Chazan, «Africa's Democratic Challenge», *World Policy Journal*, τόμ. 9 (2), Άνοιξη 1992, σ. 285.

20. N. Chazan, *ό.π.*, σ. 286.

21. *Financial Times*, 23/24 Ιουλίου 1994.

σεις ξέσπασαν το 1990 με κύρια αιτήματα την εξάλειψη της διαφθοράς στα κυβερνητικά κλιμάκια και την εισαγωγή πολιτικών αλλαγών.²²

β. Το τέλος του ψυχρού πολέμου

Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στη Σοβιετική Ένωση και τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης επηρέασε σημαντικά τις πολιτικές εξελίξεις στην υποσαχαρική Αφρική.²³ Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά ο πρόεδρος της Γκαμπόν Ομάρ Μπόνγκο: «ο άνεμος από την Ανατολή σείει τις καρδιές της Αφρικής».²⁴ Στη Ζάμπια, ο πρόεδρος του Συνεδρίου των εργατικών συνδικάτων της χώρας άνοιξε τη συζήτηση για τον πολυκομματισμό ρωτώντας δημόσια: «Αν οι υποστηρικτές του σοσιαλισμού έχουν εγκαταλείψει το μονοκομματισμό, ποιοι είναι οι Αφρικανοί για να τον συνεχίσουν;».²⁵ Η ανατροπή του Τσαουσέσκου στη Ρουμανία αύξησε ιδιαίτερα το αίσθημα ανασφάλειας πολλών αφρικανών δικτατόρων όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση της Τανζανίας.²⁶ «Ο παράγοντας Τσαουσέσκου», γράφει ο πρώην πρόεδρος της Νιγηρίας Ολουσέγκουν Ομπασάνγκιο, «ήταν το πιο σημαντικό γεγονός που οδήγησε στον ταχύτατο επαναπροσανατολισμό πολλών αφρικανών ηγετών» προς τη φιλελευθεροποίηση.²⁷

Η πτώση του κομμουνισμού δεν έδρασε μόνο ως παράδειγμα στην πολιτική ζωή της υποσαχαρικής Αφρικής. Το τέλος του ψυχρού πολέμου και η ακόλουθη ανατροπή του διπολικού συστήματος επηρέασαν αρνητικά και τα στρατηγικά κίνητρα υποστήριξης των χωρών της ηπείρου από τους πρωταγωνιστές του ανταγωνι-

22. Keith Somerville, «Africa moves towards party pluralism», *The World Today*, τόμ. 47 (8-9), Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1991, σ. 153.

23. Mark Webber, «The Third World and the dissolution of the USSR», *Third World Quarterly*, τόμ. 13 (4), 1992, σ. 691-713· Thandika Mkandawire, «Africa and the Changes in Eastern Europe», *The European Journal of Development Research*, τόμ. 6 (1), Ιούνιος 1994, σ. 77-88· Arnold Hughes, *Marxism's Retreat from Africa*, Cass, Λονδίνο 1992· Mark Webber, «Soviet Policy in Sub-Saharan Africa: The Final Phase», *Journal of Modern African Studies*, τόμ. 30, Μάρτιος 1992, σ. 1-30.

24. Carol Lancaster, «Democracy in Africa», *Foreign Policy*, τχ. 85, Χειμώνας 1991-92, σ. 152.

25. Michael Bratton - Nicolas van de Walle, *ό.π.*, σ. 425.

26. K. Somerville, *ό.π.*

27. R. Fatton, Jr., *ό.π.*, σ. 89.

σμού των υπερδυνάμεων.²⁸ Έτσι, η μείωση του ενδιαφέροντος της Σοβιετικής Ένωσης υπό τον Γκορμπατσώφ για την Αιθιοπία οδήγησε στην ήττα του ολοκληρωτικού καθεστώτος του Χαϊλέ Μαριάμ Μεγκίστου από τις δυνάμεις των Λαϊκών Απελευθερωτικών Μετώπων της Ερυθραίας και του Τίγκρε.²⁹ Το ίδιο συνέβη και στην Αγκόλα, όπου η άρνηση των Σοβιετικών να συνεχίσουν να πληρώνουν το κόστος της παρουσίας των Κουβανών δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τις άτυχες εκλογές του 1992.³⁰ Από την άλλη πλευρά, οι δυτικές χώρες, χωρίς πια να έχουν να αντιμετωπίσουν τη σοβιετική επιρροή στην Αφρική, άρχισαν να αποσύρουν την υποστήριξή τους σε αυταρχικά καθεστώτα όπως εκείνα της Λιβερίας και της Ουγκάντα.³¹ Από το 1990 και μετά δε, οι Ηνωμένες Πολιτείες και άλλες δυτικές χώρες άρχισαν να ασκούν σημαντικές πιέσεις για φιλελευθεροποίηση στις κυβερνήσεις του Ζαΐρ, της Κένια και του Μαλάουι.³²

γ. Παραδείγματα από την Αφρική

Όταν ο πρόεδρος Κερέκου του Μπενίν, αδυνατώντας να πληρώσει τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων, βρέθηκε το 1990 αντιμέτωπος με μια σειρά από διαδηλώσεις, επέτρεψε τη σύγκληση μιας εθνικής συνόδου 500 περίπου σημαντικών προσωπικοτήτων της χώρας με στόχο τη δημιουργία «εθνικής συναίνεσης» για την εισαγωγή οικονομικών μεταρρυθμίσεων.³³ Σύντομα, η σύνοδος διακήρυξε ότι ήταν «ανεξάρτητη» και τα μέλη της επέλεξαν προσωρινό πρωθυπουργό, έθεσαν ημερομηνίες για εκλογές, και συμφώνησαν σε ένα σχέδιο

28. Melvin A. Goodman (επιμ.), *The End of Superpower Conflict in the Third World*, Boulder, Co.: Westview Press, 1992· Paul B. Henze, «Africa after Communism», *Problems of Communism*, Ιανουάριος-Απρίλιος 1992, σ. 218-222· Pauline H. Baker, «Africa in the New World Order», *SAIS Review*, τόμ. 10 (2), Καλοκαίρι-Φθινόπωρο 1990, σ. 139-152.

29. Alex de Waal, «Ethiopia: Transition to what?», *World Policy Journal*, τόμ. IX (4), Φθινόπωρο-Χειμώνας 1992, σ. 719-739.

30. S. Neil MacFarlane, «The Soviet Union and southern African security», *Problems of Communism*, τόμ. 38 (2-3), σ. 71-89.

31. Marguerite Michaels, «Retreat from Africa», *Foreign Affairs*, τόμ. 72 (1), 1993, σ. 93-108.

32. Christopher Clapham, «Democratisation in Africa: Obstacles and prospects», *Third World Quarterly*, τόμ. 14 (3), 1993, σ. 432.

33. C. Lancaster, «Democracy in Africa», *ό.π.*, σ. 153.

συντάγματος με ανεξάρτητη νομοθετική εξουσία. Παράλληλα, χορηγήθηκε αμνηστία στον Κερέκου και ο Νικηφόρε Σόγκλο, προσωρινός πρωθυπουργός, εξήλθε νικητής των προεδρικών εκλογών που ακολούθησαν. Η εμπειρία με την εθνική σύνοδο του Μπενίν είχε έντονα «αποτελέσματα διάδοσης» (diffusion effects) σε άλλες γαλλόφωνες χώρες της Αφρικής όπου είτε συγκλήθηκαν ανάλογες εθνικές συνέδοι (Μάλι, Κογκό, Τόγκο) είτε αντιπολιτευόμενες ομάδες ζήτησαν τη σύγκληση παρόμοιων συνόδων (Καμερούν, Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, Γουινέα και Ακτή Ελεφαντοστού).³⁴ Στις περιπτώσεις όπου οι συνέδοι ήταν επιτυχείς υπήρξε συναίνεση για το πολιτικό σύστημα που επρόκειτο να εισαχθεί καθώς και τους τρόπους για να επιτευχθεί μια ομαλή μετάβαση στη δημοκρατία.³⁵

Από την άλλη πλευρά, η πορεία φιλελευθεροποίησης της Νότιας Αφρικής επηρέασε σημαντικά τις πολιτικές εξελίξεις στη Ζάμπια, ενώ είχε έντονα «αποτελέσματα διάδοσης» σε τουλάχιστον δύο κράτη της περιοχής: πρώτον, στη δημιουργία της ανεξάρτητης και δημοκρατικής Ναμίμπια το Μάρτιο του 1990 και, δεύτερον, στη Μοζαμβίκη, όπου τέθηκαν οι προϋποθέσεις για ελεύθερες εκλογές τον Οκτώβριο του 1994.³⁶

δ. Πολιτικές προϋποθέσεις στην αναπτυξιακή βοήθεια

Άλλος εξωγενής παράγοντας φιλελευθεροποίησης των χωρών της υποσαχαρικής Αφρικής ήταν οι πολιτικές προϋποθέσεις που έθεσαν οι δυτικές χώρες και μερικοί διεθνείς οργανισμοί στη χορήγηση οικονομικής βοήθειας (political conditionality of aid). Η αρχή έγινε με την Παγκόσμια Τράπεζα. Σε έκθεση του 1989,³⁷ οι εμπειρο-

34. Στο ίδιο, σ. 154.

35. F. Eboussi Boulaga, *Les Conferences nationales en Afrique noire: Une affaire à suivre*, Karthala, Παρίσι 1993.

36. J.A. Wiseman, *ό.π.*, σ. 443· Jean-Emmanuel Pondi - Katherine Kuper, «From Pariah to Pedagogue: South Africa's Contribution to Democracy in Africa», *SAIS Review*, τόμ. XV (1), Χειμώνας-Άνοιξη 1995, σ. 37-54.

37. World Bank, *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Development*, World Bank, Washington D.C., Νοέμβριος 1989. Εν τούτοις, η τελευταία έκδοση της Παγκόσμιας Τράπεζας για τα προβλήματα της Αφρικής δεν ασχολείται στον ίδιο βαθμό με την έκθεση του 1989 με θέματα πολιτικής και διοίκησης (*Adjustment in Africa: Reforms, Results and the Road Ahead*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1994). Γενικά για θέματα διακυβέρνησης βλ. World Bank, *Governance and Development*, World Bank, Washington D.C. 1992.

γνώμονες της Τράπεζας προσπάθησαν να εξηγήσουν γιατί οι πολιτικές σταθεροποίησης και οικονομικής φιλελευθεροποίησης που ο οργανισμός είχε υποστηρίξει στην Αφρική δεν είχαν αποδώσει καρπούς.³⁸ Η απάντηση της έκθεσης ήταν πολιτική: η διαφθορά, η έλλειψη διαφάνειας, η κακή εφαρμογή των νόμων και η πολιτική εκμετάλλευση της δημόσιας διοίκησης, υποστήριξαν οι συντάκτες της, ήταν ανάμεσα στις βασικές αιτίες. Πολύ σύντομα τα συμπεράσματα της έκθεσης έγιναν πολιτική της Παγκόσμιας Τράπεζας: η διαχείριση του δημόσιου τομέα, η υπευθυνότητα (accountability), το νομικό πλαίσιο για την ανάπτυξη, η πληροφόρηση και η διαφάνεια αποτέλεσαν βασικά κριτήρια για τη χορήγηση βοήθειας. Έτσι, το 1989 οι ιθύνοντες του οργανισμού διέκοψαν την οικονομική βοήθεια στο Μπενίν, ζητώντας από τον πρόεδρο Κερέκου να αποκτήσει τη «συναίνεση του λαού του» για τη συνέχιση του προγράμματος σταθεροποίησης, ενώ ανάλογες πιέσεις ασκήθηκαν τον επόμενο χρόνο από αξιωματούχους της Τράπεζας στις κυβερνήσεις της Κένυα και του Μαλάουι.³⁹

Οι κυβερνήσεις της Δύσης δεν είχαν μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου τα κρίσιμα στρατηγικά συμφέροντα που τις είχαν οδηγήσει στο παρελθόν στην υποστήριξη διεφθαρμένων και αυταρχικών καθεστώτων, όπως του Μομπούτου Σέσε Σέκο, γιατί δεν ήθελαν να δουν μια κομμουνιστική κυβέρνηση στην Κινσάσα. Η αρχή έγινε με το ρατσιστικό καθεστώς της Πρετόρια. Μετά το 1985, οι οικονομικές κυρώσεις εναντίον της Νότιας Αφρικής έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πορεία φιλελευθεροποίησης της χώρας με κατάληξη τις εκλογές του Απριλίου του 1994.⁴⁰ Με διάφορες δηλώσεις τους το 1990 και το 1991 ευρωπαίοι πολιτικοί όπως ο Φρανσουά Μιτεράν και η Μάργκαρετ Θάτσερ τόνισαν ότι η βοήθεια που οι χώρες τους χορηγούσαν στα κράτη της Αφρικής θα εξαρτόνταν στο μέλλον από το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την εν γέ-

38. Carol Lancaster, «Governance and Development: The Views from Washington», *IDS Bulletin*, τόμ. 24 (1), 1993, σ. 9.

39. Στο ίδιο, σ. 10.

40. Chris Brown, «Southern Africa in the post-apartheid era: The Freeing of domestic politics», *International Journal*, τόμ. XLVI, Άνοιξη 1991, σ. 284-285· Katryn O'Neill - Barry Munslow, «Ending the Cold War in Southern Africa», *Third World Quarterly*, τόμ. 12 (3), Ιούλιος 1990, σ. 86-90· Heribert Adam - Kogila Moodley, *The Negotiated Revolution: Society and Politics in Post-Apartheid South Africa*, Johannesburg, Jonathan Ball Publishers, 1994, σ. 52-58.

νει πορεία τους προς τον πολυκομματισμό και τις ελεύθερες εκλογές.⁴¹ Ο οικουμενισμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που είχε χρησιμοποιηθεί στην εποχή του ψυχρού πολέμου από την πλευρά των Δυτικών ως πολιτικό όπλο εναντίον του κομμουνισμού απέπτυξε τη δική του λογική και δυναμική.⁴² Η εμφάνιση νέων ανθρωπιστικών οργανώσεων στις δυτικές χώρες και η σημαντική επιρροή που άσκησαν στην πολιτική των κυβερνήσεων τους έναντι αυταρχικών καθεστώτων έπαιξε έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην εισαγωγή της αρχής των πολιτικών προϋποθέσεων.⁴³ Και βέβαια οι προβληματισμοί για την αποτελεσματικότητα της βοήθειας δεν αφορούσαν μόνο την Παγκόσμια Τράπεζα αλλά και πολλές δυτικές χώρες, όπως τις Ηνωμένες Πολιτείες όπου ένα νέο *rationalis* έπρεπε να βρεθεί προκειμένου να δικαιολογήσει στο εσωτερικό τη συνέχιση παροχής της.⁴⁴

2. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΥ

Η πορεία εκδημοκρατισμού της υποσαχαρικής Αφρικής συνδέεται με τρία μεγάλα θέματα: πρώτον, με το μέγα ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης της ηπείρου, δεύτερον, με το κρίσιμο πρόβλημα των εθνοτικών συγκρούσεων και, τρίτον, με τον μελλοντικό πολιτικό ρόλο της αναπτυξιακής βοήθειας. Τα τρία αυτά θέματα θα επηρεάσουν σημαντικά, κατά τη γνώμη μας, τις προοπτικές εκδημοκρατισμού των χωρών της ηπείρου.

α. Δημοκρατία και οικονομική ανάπτυξη

Δεν υπάρχουν αποδείξεις ότι η δημοκρατία είναι προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης. Πολλές χώρες της Ασίας οι οποίες δε θα μπορούσαν σε καμία περίπτωση να χαρακτηριστούν δημοκρατικές έχουν επιτύχει εξαιρετικά υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης.⁴⁵ Η Κίνα

41. «The Emergence of the “Good Government” Agenda: Some Milestones», *IDS Bulletin*, τόμ. 24 (1), 1993, σ. 7-8.

42. Παναγιώτης Κονδύλης, *Πλανητική πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1992, σ. 125.

43. E. Rijnierse, *ό.π.*, σ. 650-651.

44. C. Lancaster, *Governance...*, *ό.π.*, σ. 13-14.

45. Πολλοί αναλυτές έχουν υποστηρίξει ότι τα αυταρχικά καθεστώτα έχουν,

είναι το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα. Η ίδια η Ευρώπη σε μεγάλο βαθμό έγινε δημοκρατική αφού «απογειώθηκε» οικονομικά. Ορισμένες πρόσφατες μελέτες υποστηρίζουν ότι μακροχρόνια ένα δημοκρατικό καθεστώς δημιουργεί ευνοϊκότερες συνθήκες για οικονομική ανάπτυξη, κυρίως προστατεύοντας αποτελεσματικότερα από ένα ανταρχικό τα δικαιώματα ιδιοκτησίας (property rights).⁴⁶ Η νέα αυτή αντίληψη επηρέασε σημαντικά, όπως είδαμε παραπάνω, τις απόψεις της Παγκόσμιας Τράπεζας. Πάντως, η κυρίαρχη αντίληψη σήμερα είναι ότι δεν υπάρχει, τουλάχιστον βραχυχρόνια, ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στις πολιτικές ελευθερίες και την οικονομική μεγέθυνση.⁴⁷ Ακόμη περισσότερο, ο εκδημοκρατισμός θεωρείται ότι είναι περισσότερο αποτέλεσμα και λιγότερο αιτία της ανάπτυξης.⁴⁸

Έτσι, θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε ότι η φιλελευθεροποίηση ή/και ο εκδημοκρατισμός των χωρών της υποσαχαρικής Αφρικής θα αναστρέψει την οικονομική τους οπισθοδρόμηση. Στην πράξη, μάλιστα, κατά τη διάρκεια του πρόσφατου κύματος φιλελευθεροποίησης, πολλές από τις κυβερνήσεις της ηπείρου, αντιμετωπίζοντας προβλήματα νομιμοποίησης, δεν ασχολήθηκαν με τα οικονο-

σε σχέση με τα δημοκρατικά, πολλά οικονομικά πλεονεκτήματα (Adam Przeworski - Fernando Limongi, «Political Regimes and Economic Growth», *Journal of Economic Perspectives*, τόμ. 7, Καλοκαίρι 1993, σ. 51-69· Larry Sirowy - Alex Inkeles, «The Effects of Democracy on Economic Growth and Inequality: A Review», *Studies in Comparative International Development*, τόμ. 25, Άνοιξη 1990, σ. 126-157). Εν τούτοις ορισμένες πρόσφατες μελέτες για τις χώρες της Λατινικής Αμερικής δεν επιβεβαίωσαν αυτή την αντίληψη (Karen Remmer, «The Political Economy of Elections in Latin America, 1980-1991», *American Political Science Review*, τόμ. 87, Ιούνιος 1993, σ. 393-406· Jose Maria Maravall, «The Myth of the Authoritarian Advantage», *Journal of Democracy*, τόμ. 5, Οκτώβριος 1994, σ. 17-31).

46. «Democracy and Growth: Why voting is good for you», *The Economist*, 27 Αυγούστου 1994, σ. 17.

47. Για μια συνοπτική επιχειρηματολογία υπέρ της άποψης ότι η οικονομική προσαρμογή και η πολιτική φιλελευθεροποίηση στην Αφρική δεν είναι αμοιβαία ενισχυτικές διαδικασίες, βλ. Thomas Callaghy, «Africa: Back to the future?», *Journal of Democracy*, τόμ. 5 (4), Οκτώβριος 1994, σ. 133-145. Για μια περιληπτική παρουσίαση των επιχειρημάτων της άλλης πλευράς βλ. David L. Peterson, «Debunking Ten Myths about Democracy in Africa», *The Washington Quarterly*, τόμ. 17 (3), σ. 131-133.

48. Patrick Chabal, «Review Article: Democracy and daily life in Black Africa», *International Affairs*, τόμ. 70 (1) 1994, σ. 90· Nicolas van de Walle, «Crisis and opportunity in Africa», *Journal of Democracy*, τόμ. 6 (2), Απρίλιος 1995, σ. 131.

μικά προβλήματα των χωρών τους.⁴⁹ Ούτως ή άλλως, οποιοδήποτε πρόγραμμα οικονομικής σταθεροποίησης έχει σημαντικότερο πολιτικό κόστος. Οι προοπτικές ανάκαμψης των αφρικανικών οικονομιών είναι σήμερα εξαιρετικά ισχνές: ακόμη κι αν οι οικονομίες των 46 κρατών (πλην της Νότιας Αφρικής) επιδείξουν τη δεκαετία του '90 ρυθμούς μεγέθυνσης ανάλογους με αυτούς που προβλέπει η Παγκόσμια Τράπεζα, οι Αφρικανοί θα πρέπει να περιμένουν 40 χρόνια για να αγγίξουν το εισόδημα που είχαν στα μέσα της δεκαετίας του '70.⁵⁰ Όπως σωστά υποστήριξε ο πρώην πρόεδρος της Ζάμπια, Κένεθ Κάουντα, η αποδοχή της πολυκομματικής δημοκρατίας δεν πρόκειται να αυξήσει την τιμή του χαλκού ή του κακάο.⁵¹ Αν όμως η οικονομική δυσπραγία ήταν, όπως είδαμε παραπάνω, η κύρια αιτία της πτώσης των αυταρχικών καθεστώτων στις περισσότερες χώρες της Αφρικής, τότε με σιγουριά μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο εκδημοκρατισμός των κρατών της ηπείρου καλείται να εκπληρώσει ανεκπλήρωτες προσδοκίες.

β. Δημοκρατία και εθνοτικές συγκρούσεις

Με εξαίρεση τη Σομαλία και την Μπอตσουάνα, καμία από τις χώρες της υποσαχαρικής Αφρικής δεν είναι εθνικά ομοιογενής. Δύο χιλιάδες γλωσσικές ομάδες και εκατοντάδες εθνότητες και θρησκείες⁵² διαβρώνουν την έννοια των συνοριακών γραμμών που οι χώρες της ηπείρου κληρονόμησαν από την περίοδο της αποικιοκρατίας.⁵³ Ο σεβασμός των αυθαίρετων αυτών συνόρων έγινε πολιτική του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας, που θεώρησε ότι, με αυτόν τον τρόπο, θα μπορούσε να ελαχιστοποιήσει τις συγκρούσεις.⁵⁴ Ο Οργανισμός, όμως, δεν μπόρεσε να αποτρέψει ούτε διακρατικές συ-

49. C. Lancaster, «Democracy in Africa», *ό.π.*, σ. 159-160.

50. «Africa: A flicker of light», *ό.π.*· M. Holman, *ό.π.*

51. T. Hawkins, *ό.π.*, σ. 206.

52. «Tribalism in Africa: No easy answers», *The Economist*, 10 Σεπτεμβρίου 1994, σ. 54.

53. Για την κλασική κριτική της εισαγωγής στην Αφρική της ευρωπαϊκής έννοιας του «έθνους-κράτους» βλ. Basil Davidson, *The Black Man's Burden: Africa and the Course of the Nation-State*, Times Books, Νέα Υόρκη 1992.

54. Mark N. Katz, «Africa's Dilemma: European Borders, Contested Rule», *Current History*, τόμ. 94 (591), Απρίλιος 1995, σ. 182-186· Jeffrey Herbst, «The Creation and the Maintenance of National Boundaries in Africa», *International Organization*, τόμ. 43 (4), Φθινόπωρο 1989, σ. 673-692.

γκρούσεις (π.χ. ανάμεσα στη Σομαλία και την Αιθιοπία) ούτε εθνοτικές (όπως η εξέγερση της Μπιάφρα ή οι σχετικά πιο πρόσφατες στην Αιθιοπία, την Κέννα, τη Ρουάντα και το Τσαντ).⁵⁵

Ένα πολύ συνηθισμένο επιχείρημα (που συχνά χρησιμοποιείται και από τον πρόεδρο της Κέννα Daniel T. Agar Moi) είναι ότι η δημοκρατία στην Αφρική ενισχύει τις εθνοτικές συγκρούσεις ενώ το μονοκομματικό κράτος τις περιορίζει.⁵⁶ Το επιχείρημα φαίνεται πειστικό: δημοκρατία στην Αφρική συνήθως σημαίνει ότι η μεγάλη φυλή κερδίζει τις εκλογές. Στο Μπουρούντι, οι συγκρούσεις ξέσπασαν όταν ο στρατός της χώρας, στον οποίο κυριαρχούν οι Τούτσι, αρνήθηκε να αποδεχθεί το εκλογικό αποτέλεσμα και την έλευση των πλειοψηφούντων Χούτου στην εξουσία.⁵⁷ Στην Αγκόλα, η άρνηση του Σαβίμπι να αποδεχθεί την εκλογική ήττα οδήγησε στην αναζωπύρωση του εμφυλίου πολέμου ανάμεσα στους Οβιμπούντου και τους Μπούτνου.⁵⁸ Όμως, η εμπειρία έδειξε ότι ο μονοκομματισμός δεν εμπόδισε στο παρελθόν τον εκφυλισμό της πολυεθνικότητας σε εμφύλιες διαμάχες.⁵⁹ Για παράδειγμα, στην Αιθιοπία η κυριαρχία των Αμχάρα, τόσο επί Χαϊλέ Σελασιέ όσο και επί Μεγκίστου, οδήγησε στην εξέγερση περιθωριοποιημένων εθνότητων όπως οι Τίγκρε και οι Ορόμο.⁶⁰ Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις τα δεσποτικά καθεστώτα, ενίσχυσαν σκόπιμα τις εθνοτικές διαφορές προκειμένου να διατηρηθούν στην εξουσία. Αναλαμβάνοντας την εξουσία, ο πρόεδρος Μόι της Κέννα απέκλεισε από την κυβέρνηση τους Κικούγιου, μία από τις μεγαλύτερες εθνότητες της χώρας.⁶¹ Όταν, λόγω εσωτερικών και εξωτερικών πιέσεων, εισήχθησαν πολιτικές μεταρρυθμίσεις, οι εθνοτικές συγκρούσεις εντάθηκαν και οι απόψεις περί δημοκρατίας του Μόι φάνηκαν να

55. Philippe Leymarie, «L'Afrique appauvrie dans la spirale des conflits», *Le Monde Diplomatique*, Σεπτέμβριος 1994, σ. 10.

56. M. Robinson, «Aid, Democracy and Political Conditionality in Sub-Saharan Africa», *The European Journal of Development Research*, τόμ. 5 (1), Ιούνιος 1993, σ. 90.

57. Jason S. Abrams, «Burundi: Anatomy of an Ethnic Conflict», *Survival*, τόμ. 37 (1), Άνοιξη 1995, σ. 147-148· Alison des Forges, «Burundi: Failed Coup or Creeping Coup?», *Current History*, τόμ. 93 (583), Μάιος 1994, σ. 203-207.

58. M.N. Katz, *ό.π.*, σ. 183.

59. T. Hawkins, *ό.π.*, σ. 207.

60. John Markakis, «Nationalities and the State in Ethiopia», *Third World Quarterly*, τόμ. 11 (4), Οκτώβριος 1989, σ. 118-130.

61. C. Lancaster, «Democratisation...», *ό.π.*, σ. 46.

επαληθεύονται. Η αλήθεια όμως είναι διαφορετική: σύμφωνα με την άποψη πολλών παρατηρητών, κυβερνητικοί πράκτορες ήταν υπεύθυνοι για τη φυλετική βία ως μέρος της στρατηγικής του Μόι για αντίσταση στις πιέσεις για φιλελευθεροποίηση.⁶²

Είναι γεγονός ότι η πορεία φιλελευθεροποίησης μπορεί να περιέχει κινδύνους αποσταθεροποίησης αλλά προσφέρεται, παράλληλα και για μια συνολική επανεξέταση των εθνοτικών ισορροπιών και κατ' επέκταση για τη δημιουργία μηχανισμών κατάλληλων για την εκτόνωση των αντίστοιχων εντάσεων.⁶³ Εν τούτοις, το πρόβλημα των εθνοτικών συγκρούσεων στην Αφρική εξαρτάται μόνο εν μέρει και, σε πολλές περιπτώσεις, ελάχιστα από την ύπαρξη δημοκρατίας ή αυταρχικής διακυβέρνησης.⁶⁴ Είναι αμφίβολο, για παράδειγμα, αν οι Γιορούμπα ή/και οι Ίμπο της Νιγηρίας θα μπορούσαν ποτέ να βρουν, είτε κάτω από στρατιωτική διακυβέρνηση είτε με εκλεγμένους ηγέτες, ένα *modus vivendi* με τους μουσουλμάνους του βορρά. Το γεγονός ότι τα μονοκομματικά καθεστώτα της ηπείρου απέτυχαν να εμφυσησουν αισθήματα ενιαίας εθνικής συνείδησης στους πολυεθνικούς πληθυσμούς των χωρών τους δεν οφείλεται κατά κύριο λόγο στον αυταρχισμό τους.

Σε ορισμένες χώρες της Αφρικής έχει αρχίσει διάλογος για τρόπους εκλογής αντιπροσώπων που θα επέτρεπαν την ελαχιστοποίηση των εθνοτικών αντιθέσεων. Βέβαια, ήδη αρχαίες χώρες της ηπείρου, όπως η Γκάμπια, η Μποτσουάνα και η Σουαζιλάνδη έχουν μηχανισμούς που επιτρέπουν στους αρχηγούς των φυλών να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων.⁶⁵ Η Νιγηρία και, πιο πρόσφατα, η Αιθιοπία επιχειρούν να αντιμετωπίσουν τους βίαιους ανταγωνισμούς των εθνοτήτων τους χρησιμοποιώντας ομοσπονδιακά εργαλεία.⁶⁶ Σε δύο, όμως, χώρες της ηπείρου οι μεταρρυθμίσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν πρωτοποριακές.

62. Στο ίδιο.

63. Renee de Nevers, «Democratization and Ethnic Conflict», *Survival*, τόμ. 35 (2), Καλοκαίρι 1993, σ. 31-48.

64. Στο ίδιο.

65. J.C. Bekker, «The role of chiefs in a future South African constitutional dispensation», *Africa Insight*, τόμ. 23 (4), 1993, σ. 200-204.

66. Για τις ομοσπονδιακές δομές της Νιγηρίας βλ. το αφιέρωμα του περιοδικού *Publius* (τόμ. 21 (4), Φθινόπωρο 1991, σ. 1-188) με γενικό τίτλο: «Federalism in Nigeria: Toward federal democracy». Για τις τελευταίες εξελίξεις στην Αιθιοπία βλ. Abebe Zegeye - Siegfried Pausewang (επιμ.), *Ethiopia in Change: Peasantry, Nationalism and Democracy*, British Academic Press, Λονδίνο 1994.

Πρώτα, στην Ουγκάντα, όπου ο πρόεδρος Μουσεβένι, απορρίπτοντας την έννοια της πολυκομματικής πολιτικής ως ακατάλληλη για τα πολυεθνικά κράτη της ηπείρου, αποφάσισε, στις εκλογές που διεξήχθησαν στις αρχές του 1994, οι υποψήφιοι να κατέλθουν ως ανεξάρτητοι.⁶⁷

Και δεύτερον, στη Νότια Αφρική, όπου προ των εκλογών υπογράφηκε συμφωνία κατανομής της εξουσίας (power-sharing agreement) ανάλογα με τα εκλογικά ποσοστά των κομμάτων.⁶⁸

Αυτές οι κυβερνήσεις εθνικής ενότητας (όπου δίδονται περισσότερες δυνατότητες για εκπροσώπηση των εθνοτήτων σε υπουργικές θέσεις) θα μπορούσαν να εκτονώσουν τις εθνοτικές εντάσεις σε πολλές χώρες της υποσαχαρικής Αφρικής. Η Ζιμπάμπουε, όπου ο πρόεδρος Μουγκάμπε, υποργολοιώντας τον κύριο ανταγωνιστή του Νκόμο, περιόρισε τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην πλειοψηφούσα εθνότητα των Σόνα και σε εκείνη των Ντεμπέλε, αποτελεί ενδιαφέρον παράδειγμα. Χώρες που βρίσκονται σε μια κρίσιμη διαδικασία μετάβασης όπως η Ρουάντα και η Μοζαμβίκη αλλά και κράτη που αντιμετωπίζουν αδιέξοδες εμφύλιες διαμάχες, όπως η Αγκόλα, θα μπορούσαν να ακολουθήσουν ανάλογες πολιτικές.⁶⁹

γ. Δημοκρατία και ξένη βοήθεια

Οι πολιτικές προϋποθέσεις για τη χορήγηση βοήθειας αντιμετωπίζουν δύο προβλήματα. Πρώτον, ο όρος είναι ασαφής: για ορισμένους, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, σημαίνει απλώς «καλή διακυβέρνηση», ενώ για άλλους σημαίνει «ελεύθερες και δίκαιες εκλογές». Δεύτερον, παρά τις κατά καιρούς διακηρύξεις τους, οι παρέχοντες τη βοήθεια δεν εφαρμόζουν πιστά την αρχή αυτή. Το 1990, ο πρόεδρος Μιτεράν, μιλώντας σε μια αφρογαλλική συνάντηση κορυφής, ανακοίνωσε ότι εφεξής η γαλλική οικονομική βοήθεια θα μειωνόταν στα καθεστώτα εκείνα που δεν αποδέχονταν την εξέλι-

67. «Tribalism in Africa», ό.π. Για τις απόψεις του προέδρου της Ουγκάντα βλ. Yoweri Kaguta Museveni, «Democracy and Good Governance in Africa: An African Perspective», *Mediterranean Quarterly*, τόμ. 5 (4), Φθινόπωρο 1994, σ. 1-8.

68. Andrew Reynolds, «Constitutional Engineering in Southern Africa», *Journal of Democracy*, τόμ. 6 (2), Απρίλιος 1995, σ. 86-99· Kenneth N. Grundy, «South Africa: Putting Democracy to Work», *Current History*, τόμ. 94 (591), Απρίλιος 1995, σ. 172-176.

69. Στο ίδιο.

ξη προς τη δημοκρατία.⁷⁰ Παρ' όλα αυτά, η Γαλλία φάνηκε ανέτοιμη να εφαρμόσει τη νέα πολιτική: οι κυβερνήσεις του Καμερούν, της Γκαμπόν και της Ρουάντα, για παράδειγμα, παρά τις αντιδημοκρατικές τους πρακτικές, συνέχισαν να λαμβάνουν σημαντική οικονομική βοήθεια από το Παρίσι.⁷¹ Ανάλογη ήταν και η στάση της Βρετανίας που, αν και σταμάτησε να χορηγεί βοήθεια στο Σουδάν και στη Σομαλία με αιτιολογία την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν έδρασε ανάλογα και στις περιπτώσεις της Κένυα, του Μαλάουι και της Γκάνα, όπου το Λονδίνο θα διακινδύνευε σημαντικά εμπορικά και διπλωματικά συμφέροντα.⁷² Ακόμη και η Παγκόσμια Τράπεζα αντιμετώπισε δυσκολίες (διοικητικού αλλά και πολιτικού χαρακτήρα) στην τήρηση της αρχής των πολιτικών προϋποθέσεων.⁷³

Σε γενικές γραμμές, η μάλλον περιορισμένη εμπειρία από τη χρήση πολιτικών προϋποθέσεων στη χορήγηση βοήθειας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτή καθ' εαυτή η διακοπή ή ο περιορισμός της χρηματοδότησης⁷⁴ είναι σε θέση να ασκήσει πιέσεις για φιλελευθεροποίηση μόνο σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες ή κάτω από συγκεκριμένες περιστάσεις.⁷⁵ Όπως σωστά παρατηρεί ένας αναλυτής, «οι δημοκρατίες δεν μπορούν να δημιουργηθούν από το εξωτερικό και μια κυβέρνηση που είναι πολύ φανερά εξαρτημένη από την ξένη υποστήριξη κινδυνεύει να απολέσει την υποστήριξη στο εσωτερικό».⁷⁶ Περαιτέρω, βέβαια, υπάρχει και το μεγάλο θέμα των κινήτρων: οι δωρητές δεν έχουν δείξει μέχρι σήμερα αξιόλογη γενναιοδωρία προς τις χώρες εκείνες που έχουν κάνει σημαντική πρόοδο προς τη δημοκρατία.⁷⁷

70. «France and Africa: Dangerous liaisons», *The Economist*, 23 Ιουλίου 1994, σ. 19. M. Robinson, *ό.π.*, σ. 93.

71. Στο *ίδιο*.

72. M. Robinson, *ό.π.*, σ. 94.

73. S. McCarthy, *ό.π.*, σ. 215.

74. Η ξένη βοήθεια στην Αφρική έφθασε τα 17 δισεκατομμύρια δολάρια το 1990 ή περίπου το 11% του ΑΕΠ της ηπείρου (στο *ίδιο*, σ. 173).

75. Mark Robinson, «Will Political Conditionality Work?», *IDS Bulletin*, τόμ. 24 (1), 1993, σ. 59-66.

76. C. Clapham, *ό.π.*, σ. 437.

77. J. Wiseman, *ό.π.*, σ. 446.

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε ορισμένες χώρες της υποσαχαρικής Αφρικής, η φιλελευθεροποίηση δεν είναι παρά διακοσμητική και έχει ως στόχο αφενός να καθιστάσει τους εξεγερμένους, νομιμοποιώντας εσωτερικά τα καθεστώτα, και αφετέρου να επιτρέψει τη συνέχιση χορήγησης αναπτυξιακής βοήθειας νομιμοποιώντας εξωτερικά τις ηγεσίες.⁷⁸ Ο πρόεδρος Χουφουέ-Μποϊνύ της Ακτής του Ελεφαντοστού και ο πρόεδρος Μόι της Κένυα είναι δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της τακτικής. Ο πρώτος, προλαβαίνοντας την ανέτοιμη αντιπολίτευση, διεξήγαγε εκλογές τις οποίες και κέρδισε,⁷⁹ ενώ ο δεύτερος, διασπώντας την αντιπολίτευση, κατάφερε να παραμείνει στην εξουσία.⁸⁰ Στο Ζαΐρ, και παρά τον αρχικό ενθουσιασμό για τη σύγκληση εθνικής συνόδου που οδήγησε στη δημιουργία 250 πολιτικών κομμάτων, ο πρόεδρος Μομπούτου κατάφερε να εκμεταλλευθεί τις εξελίξεις για να παραμείνει στην εξουσία.⁸¹ Παράλληλα, σε πολλές χώρες της Αφρικής η δημιουργία νέων πολιτικών κομμάτων και η διεξαγωγή εκλογών δεν οδήγησαν και στην ανανέωση των πολιτικών ελίτ, σε σημείο μάλιστα που κάλλιστα θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για έναν πλουραλισμό θεμελιωδώς ελιτιστικό.⁸²

Θα ήταν, όμως, μεγάλο λάθος να θεωρήσουμε το κύμα φιλελευθεροποίησης στην Αφρική ως επιφανειακό φαινόμενο. Σε πολλά κράτη οι νέες πολιτικές ελευθερίες έγιναν αισθητές στη ζωή του

78. E. Rijnierse, *ό.π.*, σ. 653.

79. Για τις πρόσφατες πολιτικές εξελίξεις στην Κένυα βλ. Frank Holmquist - Michael Ford, «Stalling Political Change: Moi's way in Kenya», *Current History*, τόμ. 94 (591), Απρίλιος 1995, σ. 177-181· Charles Hornsby - David Throup, «Elections and Political Change in Kenya», *Journal of Commonwealth and Comparative Politics*, τόμ. 30 (2), Ιούλιος 1992, σ. 172-199· Samuel M. Makinda, «Kenya: Out of the strait-jacket slowly», *The World Today*, τόμ. 48 (10), Οκτώβριος 1992, σ. 188-192.

80. Για τις πρόσφατες πολιτικές εξελίξεις στην Ακτή του Ελεφαντοστού βλ. Yves Faure, «Democracy and realism: Reflections on the case of Cote-d'Ivoire», τόμ. 63 (3), *Africa* (Λονδίνο) 1993, σ. 313-329. C. Clapham, *ό.π.*, σ. 434.

81. Για τις πρόσφατες πολιτικές εξελίξεις στο Ζαΐρ (πρώην βελγικό Κογκό) βλ. Shawn H. McCormick, «Zaire II: Mobutu, Master of the Game?», *Current History*, τόμ. 93 (583), Μάιος 1994, σ. 223-227· Roland Pourtier, «Zaire: L'unité compromise d'un "sous continent" à la derive», *Herodote*, τόμ. 65-66, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1992, σ. 264-288.

82. John-Jean B. Barya, «The new political conditionalities of aid: an independent view from Africa», *IDS Bulletin*, τόμ. 24 (1), 1993, σ. 19.

μέσου πολίτη: νέοι τηλεοπτικοί και ραδιοφωνικοί σταθμοί, νέες εφημερίδες, νέα πολιτικά πρόσωπα, δημόσιος διάλογος και εκλογές. Οι λόγοι φιλελευθεροποίησης ήταν ενδογενείς και εξωγενείς. Το κείμενο που προηγήθηκε έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στους ενδογενείς δομικούς παράγοντες και, πιο συγκεκριμένα, στην οικονομική παρακμή η οποία ήταν, κατά τη γνώμη μας, η κύρια αιτία της κατάρρευσης των δεσποτικών καθεστώτων.

Η συζήτηση για τη σχέση δημοκρατίας και ανάπτυξης μόνο απαισιοδοξία γεννά σχετικά με το μέλλον της πρώτης στην Αφρική. Το ίδιο, με μερικές νότες αισιοδοξίας, αφορά και τη σχέση δημοκρατίας και εθνοτικών συγκρούσεων. Τέλος, οι δυνατότητες τρίτων χωρών να επιβάλουν δημοκρατικούς θεσμούς στην υποσαχарική Αφρική είναι μάλλον περιορισμένες.

Οι προϋποθέσεις για ισχυρούς δημοκρατικούς θεσμούς δεν υπάρχουν στην ήπειρο. Τα νέα πολιτικά κόμματα δεν έχουν ούτε τους πόρους ούτε τις αναγκαίες οργανωτικές δομές. Ο τύπος⁸³ και οι ομάδες συμφερόντων αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα. Η δικαστική εξουσία δεν είναι σε θέση να δράσει ανεξάρτητα, ενώ η νομοθετική δεν μπορεί να ελέγξει αποτελεσματικά την εκτελεστική. Και πάνω απ' όλα, φαίνεται ότι απουσιάζει από τους περισσότερους Αφρικανούς μια δημοκρατική πολιτική κουλτούρα:⁸⁴ οι πιο πολλοί κάτοικοι της ηπείρου δεν είναι εξοικειωμένοι με τον ανοικτό πολιτικό διάλογο και την ανοχή απόψεων που διαφέρουν από τις δικές τους, ενώ συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν το κράτος ως επέκταση της οικογένειας και τους ηγέτες τους με όρους «πατρικής εξουσίας».⁸⁵

Το βέβαιο είναι ότι το κύμα φιλελευθεροποίησης στην υποσαχарική Αφρική δεν είναι χωρίς σημασία. Το ερώτημα, όμως, είναι κατά πόσον θα έχει συνέχεια και διάρκεια. Αν και οι μελλοντικές πολιτικές εξελίξεις στα 47 κράτη αναμφίβολα δε θα είναι ταυτόσημες, η πορεία εκδημοκρατισμού στις πιο πολλές χώρες θα είναι εξαιρετικά αργή και στις περισσότερες περιπτώσεις σίγουρα όχι

83. Eric Chinje, «The Media in Emerging African Democracies: Power, Politics and the Role of the Press», *The Fletcher Forum of World Affairs*, τόμ. 17 (1), Χειμώνας 1993, σ. 49-65.

84. C. Lancaster, «Democracy in Africa», *ό.π.*, σ. 156-157.

85. E. Rijnierse, *ό.π.*, σ. 648· John F. Clark, «The Constraints on Democracy in Sub-Saharan Africa: The Case for Limited Democracy», *SAIS Review*, τόμ. 14 (2), Άνοιξη-Καλοκαίρι-Φθινόπωρο 1994, σ. 101-105.

γραμμική και εξελικτική. Η πρόσφατη φιλελευθεροποίηση στο μη αραβικό τμήμα της ηπείρου αντανακλά περισσότερα αιτήματα μεταρρύθμισης και αποτελεί λιγότερο μια δυναμική και χωρίς κλυδωνισμούς πορεία εκδημοκρατισμού.